

Bocatius Ján

Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Významný predstaviteľ mladšej generácie slovenských humanistov, písal aj prózu, no slávnym sa stal najmä vďaka svojej poézii, jeho kratučké básnické útvary - epigramy patrili v dobe vzniku k umelecky najvyššie ceneným žánrom; niektoré Bocatiove diela sú napísané v nemčine, väčšina v latinčine.

Životopisné údaje:

Ján Bocatius sa narodil 25. decembra vo Wětošowe, vo vtedajšom Lužickom Srbsku, dnešnom Nemecku. Pochádzal z protestantskej obchodníckej rodiny. Po štúdiách v Drážďanoch, kde sa zoznámil so slovenskými študentmi, sa rozhodol žiť na Slovensku. Začal pôsobiť ako učiteľ v Banskej Štiavnici a na Spiši. Od roku 1594 bol rektorom školy v Prešove, od roku 1599 rektorom v Košiciach, kde sa stal aj richtárom. Vo Wittenbergu získal titul magistra a od panovníka Rudolfa II. hodnosť „poeta laureatus caesareus“, čo znamená, že bol považovaný za mimoriadne nadaného básnika. Politicky patrili medzi húževnatých odporcov Habsburgovcov, preto sa pridal k prívržencom povstania Štefana Bočkaya (1604 - 1606). V Bočkayových službách podnikol diplomatické cesty k tureckému sultánovi a do Nemecka, kde ho zajali. Niekoľko rokov bol uväznený v Prahe. Po svojom vyslobodení sa vrátil do Košíc, ale počas povstania Gabriela Bethlena v roku 1619 znova podporil povstalcov v protihabsburskom odboji. Pre Gabriela Bethlena zostal pracovať ako knihovník a diplomat na jeho dvore v sedmohradskej Albe Julii, v dnešnom Rumunsku. Pohnuté a dobrodružné životné osudy sa odrážajú aj v poézii Jána Bocatia. Zomrel 31. októbra 1621 na jednej zo svojich diplomatických ciest v Uherskom Brode.

Diela:

Svoj básnický talent Bocatius uplatnil najmä v zbierke **Päť kníh uhorských básní**, ktorú napísal a v roku 1599 vydal v latinčine pod názvom *Hungaridos libri poematum V*. Zbierka je podľa tematického hľadiska rozčlenená na päť častí, v prvej dominujú básne s vojenskou tematikou, má názov **Martove alebo vojenské básne**. V ďalších častiach sú typické básne príležitostnej poézie ale tiež osobná, subjektívna lyrika - **Oslavné básne**, **Svadobné básne**, **Rozličné básne** a **Pohrebné básne**. V Bocatiovej tvorbe je bohato zastúpený žáner epigramov, najmä satirické epigramy proti opilstvu, proti osobným nepriateľom alebo zlým ľudským vlastnostiam. V niektorých epigramoch Bocatio spracoval aj vážne témy, napríklad o mieri (Čo chýba Uhorsku), o strastiach vojenského života (Neskúseným je vojna sladká). Veľa je epigramov žartovných, výsmešných, ironických až sarkastických, napríklad Na vojaka, ktorý sa vlámal do vinnej pivnice. Jeho epigramy majú vtipné pointy, niekedy ťažko rozoznať, či ide o skutočné prototypy osôb alebo vymyslené. Bocatiovým vzorom pre tvorbu v tomto žánri boli zrejme epigramy rímskeho básnika Martiala. Bocatio písal aj veršované anekdoty, ktoré majú tiež prvky epigramov. Ľúbostná lyrika je však najvyspelejším poetickým žánrom v jeho tvorbe. Uverejnil ju ako súčasť knihy Svadobné básne, je to najmä cyklus básní o **Rubelle** (Červenolícej) a o **Elsule** (Alžbetke). Bocatio písal aj neadresnú ľúbostnú lyriku, napríklad v básni **O sebe**. Niektoré jeho básne majú úplne iný - didakticko - spomienkový charakter, napríklad báseň o liečivých prameňoch v Tepliciach **Z teplej vody trenčianskej diecézy... Mikulášovi Ostrosithovi** alebo báseň **Cestovanie**. Bocatius sa ukázal ako veľký básnik aj vo svojom neskoršom (až v 19. storočí) objavenom diele **Väzenské štvorročie** (1611). Je to lyrický denník tematicky viazaný na jeho pražské väzenie - žalár v hradčianskej Bielej veži. Zo žánrového hľadiska ide o špecifickú formu duchovnej poézie žalmického zamerania, reflexiu o pohnutých životných osudoch básnika v čase odlúčenia od rodiny. Bocatius parafrázoval žalmy ako výraz svojich najintímnejších vnútorných rozhovorov s Bohom v osamelosti väzenia. Tieto verše napísal po nemecky, jambickým metrickým

pôdorysom, a venoval ich manželke Alžbete, ktorá sa zaslúžila o jeho vyslobodenie z väzenia. Z tejto zbierky sa však zachoval len jeden neúplný výtlačok.

Podrobnejšie o dielach:

Erotický ráz majú Bocatiove básne o Rubelle, ktoré sú uverejnené v zbierke Päť kníh uhorských básní, v časti Svadobné piesne. Opisuje v nich celý priebeh jeho lásky, od zaľúbenia Rubelly až po rozchod. Rubella sa ukáže ako falošnica, básnik sa už viac nedá oklamať jej namaľovanou tvárou a privoláva na ňu pomstu. Píše o nej: „namaľovaná ako šelma, bojíš sa jasného dňa. Líčidlo a rumelka krásnou ťa robí. Ó, nemám ja taký hlúpy zrak! Iných krtov zasa ty oklamať hľad“. Rubella darmo „pučí sa“ a plače, keď si už básnik našiel inú lásku - Elsulu Belsiovú. Posmešne sa pýta Rubelly, kam sa podela jej pýcha a krása, keď sa vydala za neokrôchanca Mopsa.

Úryvky

Päť kníh uhorských básní

Na opitú ženu

Povedz mi, kto len túžiš, by riekol som ozajstnú pravdu,
či tu na celom svete hnusnejšie môže snáď byť,
ako, čo často vidíš, je žena naliata vínom,
ktorá uprostred mesta pobieha, stratiac svoj um?
Dívaš sa na ľudský prízrak, bo v ústach niet lahodnej reči,
z úst sa už sťahuje zbožnosť, hanba zas zo srdca, z líc.
Sotva tak po dolinách i horách bakchantka šalie,
odkrýva nemravné lono, Bakchom ver nadchnutá súc.
Muži, vás obviňujem, no počestných Rimanov chválím:
svoje fúrie radšej krotili, vezmúc si kyj.

Na býka

Máš aj nové čižmy, ba celý si vyobliekaný
pekne, no chocholu tvojomu chýba len jediná vec.
Dopredu na čiapku daj si dva celkom šedivé rohy,
takto sa staneš oslom, pre mňa čo Býkom si bol.

Chlipnému a dengľavému starcovi

Zhrbený stavec, myš bezzubá, pýtam sa, prečo si zdravkáš
a sám si nešťastie chystáš, aby si na posmech bol?
Do boja bezbranný vojak sťa ozembuch sotva sa plazíš.
Pre starca slabého značí pôvabná dievčina smrť.

Na vojaka, ktorý sa vlámal do vínnej pivnice

Odhodlaný vojak, hľa, predviedol predohru vojny,
v tejto pivnici vedúc prudký a zúrivý boj.
Do podobných bojov, ó, znamenitý muž, tiahni,
Trákiu príchodom svojím vydesíš celú, to ver.
Tvoja udatnosť ručí, že istotne víťazom budeš.
Turka nerobí mužom pohárik vína - lež meč.

Neskúseným je vojna sladká

Mnohí sú oduševnení vojnami, pretože skúsiť
nemohli podmienky Marta, surový vojenský stav -
pod holým nebom chrápať a hlad i smäd znášať.
Kto znášal v tábore zimu a slnko, od zbraní beží preč hneď.

Kazateľ, ktorý nešťastne napadol záletníka

Učený dušpastier hlasom - čo najprudším - zo záletníctva
sedliaka usvedčuje, ľudu tak neváha riečiť:
„Medzi vami je jeden dedinčan, ktorého srdce
horí ľúbošťou k inej; ženu má vlastnú mať rád.“
Dedinčan na to hneď povie: „Môj dušpastier dobrý a milý,
podľa príkladu tvojho robí to dedinský hlúb.“

Čo chýba Uhorsku

Uhorsku chýba len jediná vec, no najlepšia z vecí:
zlatý mier; ostatných má krajina pomerne dosť.

Svojej Rubelle

Kedy ten nastane deň, čo milujúcich sa spojí,
moja Rubella sladká, kedy ten nastane deň?
Vo všetko dúfam, nič neskytám. Život môj, srdiečko moje,
čo žiadam, dávam i vidím, to mi daj, prijmi a príď.
Ty ma jediná môžeš zahubiť, vrátiť mi život.
Usmrtí tvoja tvár, ach, alebo oživí mňa?
Jedlo, kvet, priazeň, sláva, pokoj, med, radosť i nebo,
ustúpte! Bocatiovi Rubella páči sa len.

Rubelle

Priznám, že nedávno o tebe, Rubella, falošná, peľ som,
piesne už menej pekné budem však o tebe pieť.
Priznám, že horel som láskou, no budem už častejšie vzývať
hada a psa, keď ešte budem ver pesničky pieť.
Zaslúžiš si to; nech pukne zem pod tebou, ba nech ťa bleskom
ťažký hnev Boha (ním zhŕdaš) do srdca zasiahne hneď.
Čo je básnikovi dať vernosť a potom ju zlomiť,
pocítiš. Za to ver stihne ťa žalostný trest.

Z teplej vody trenčianskej diecézy... Mikulášovi Ostrosithovi

Počul som, že v uhorských krajoch - ozaj vec čudná -
nesmierne teplé vody samy len od seba sú.
Vstúpiť do takých vln už od môjho detstva som túžil,
aby som týmto slovám konečne uveriť smel.
Prvé vďaky Bohu a druhé vďaky zas tvojej
priazni, ochranca milý, popravde musím ver vzdať.
Teraz parné vody ja poznávam na vlastnej koži,
lebo pre moje kĺby kúpele príjemné sú.
Ako hus užívam ich, bo ponáram sa a pijem -
koľkokrát na svoje zdravie, toľkokrát na tvoje tiež.
Z príbuzných bylín šťavy nech popíja nemocný, ak chce

trenčianskeho pána vody ja budem vždy piť.
Na zdravie pane! Trikrát ti pripíjam z pohára; ty keď
pri jedle budeš chcieť požiť víno, nuž odplať mi to.

Cestovanie

Tých, čo v otcovských hniezdach trčia, nečaká sláva,
jednostaj doma čupí trúchlivý truľo a trúp.
K najvyšším Alpám chvály a pocty zaletí len ten,
kto si z otcovskej zeme premúdro vyletí von.

(Preklad Jozef Minárik)

Zaujímavosti:

Pedagogickou činnosťou Bocatius významne prispel ku kultúrnemu rozvoju miest na východnom Slovensku. V školách uplatňoval humanistické zásady výchovy pre praktický život, ktoré sa stretli s priaznivou odozvou v protestantskom školstve. Ako humanistický básnik si získal uznanie aj za hranicami Uhorska. Mal písomné kontakty s českými a nemeckými humanistickými spisovateľmi.

Popri básnickej tvorbe prispel Ján Bocatius aj do humanistickej prózy - svojou magisterskou prácou o náboženstve Turkov alebo opisom cesty za Štefanom Bočkayom. Pod menom nedospelého syna Melchiora vydal modlitbu Otčenáš v preklade do 25 jazykov.

Myšlienky:

„Máme pred sebou črtu, ktorá je v našej latinskej humanistickej poézii dosť vzácnym korením: nezastieranú, naopak zdôrazňovanú prítomnosť básnického subjektu v poézii, ktorá sa dotýka navyše intímnej biografie autora.“ (Stanislav Šmatlák o Bocatiovom cykle básní o Rubelle)